

*М.А. Токжигитова*¹, Б.Қ. Исабек², А.М. Нуржанова³*

¹ *Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің PhD 3 курс докторанты
Шымкент, Қазақстан Республикасы*

E-mail: maira5585@mail.ru

² *Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің проф. м.а., т.ғ.к.
Шымкент, Қазақстан Республикасы*

³ *т.ғ.к., доцент, Қ.И. Сәтбаев ат. ҚазҰТУ, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: a.nurzhanova@satbayev.university*

ЗИЯЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОҢТҮСТІК ӨЛКЕ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ӨМІР ЖОЛЫ (XX ҒАСЫРДЫҢ І ЖАРТЫСЫ)

Аңдатпа

Зерттеу жұмысының мақсаты – XX ғасыр басында қалыптасып, өздерінің қоғамдық-саяси қызмет-терінің негізгі бағыты ретінде халыққа білім беру ісін жетілдіру, зайырлы білім беру саласын дамыту ісін таңдап алған ұлт қайраткерлерінің қызметін жан-жақты ашу болып табылады.

Мақаланың басты міндеттерінің бірі XX ғасырдың алғашқы жартысында Қазақстанның қоғамдық-саяси өміріне белсенді араласып, қазақ халқының мүддесі мен қызығушылығының қорғалуына үлкен мән берген мемлекет пен қоғам қайраткері ретінде танылған Садықбек Сапарбеков пен Әбілхайыр Досовтың өмірі мен қызметінің бетбұрысты тұстарын тарихи талдауға арналады. Сонымен қатар, Қазақстанда Кеңес өкіметін құруға белсене қатынасқан, республикамызда партиялық-мемлекеттік істі ұйымдастырып, басқаруда үлкен еңбек сіңірген ірі қайраткерлер Әбілхайыр Досов пен Сапарбеков Садықбектің сталин-дік қуғын-сүргінге ұшырауының себептеріне мән берілген.

Зерттеу жұмысының өзектілігі XX ғасырдың I жартысындағы зиялы қауымның атқарған іс-әрекеті мен идеологиялық бастамаларының қазіргі тәуелсіз Қазақстанның саяси-идеологиялық ұстанымдарымен тығыз сабақтасатындығын анықтайды. Қазіргі таңда қоғамымызда өткен зиялы қауымның ұстанымдары-мен жүретін саяси зиялы ортаны қалыптастыру маңызды болып табылады. Себебі, жаһандық үрдістер өскелең ұрпақтың ұлттық құндылықтар мен зиялылықтан алшақтап кетуіне ықпалын тигізуі мүмкін.

Зерттеудің нәтижесі өткен дәуірдің зиялы тобының бірқатар өкілдерінің мемлекетті қалыптастыру мен нығайтудағы күрес жолының тарихи аспектілерімен айқындалды.

Түйін сөздер: Зиялылар, «халық жауы», қайраткер, тәуелсіз мемлекет, кәмпеске, хатшы, баспасөз

*Токжигитова М.А.*¹, Исабек Б.Қ.², Нуржанова А.М.³*

¹ *Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, PhD докторант 3 курса,
Шымкент, Республика Казахстан, E-mail: maira5585@mail.ru*

² *Южно-Казахстанский государственный педагогический университет и.о.профессор, к.и.н.,
Шымкент, Республика Казахстан*

³ *к.и.н, доцент, КазНИТУ им. Сатпаева, Алматы, Республика Қазақстан.
E-mail: a.nurzhanova@satbayev.university*

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ И ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ЮЖНОГО КРАЯ (I ПОЛОВИНА XX ВЕКА)

Аннотация

Цель исследовательской работы – раскрыть исторический смысл деятельности казахов деятелей, осознавших необходимость служения своему народу, политического истока народа, пробуждения у народа стремления к знаниям, искоренения неграмотности.

Одна из главных задач статьи посвящена историческому анализу переломных моментов жизни и деятельности видных общественных и государственных деятелей Садықбека Сапарбекова и Абулхайра Досова, оставивших глубокий след в общественно-политической жизни в 20-40-е годы XX века. Кроме того, большое внимание было уделено причинам сталинских репрессий в отношении крупных деятелей Абулхайра Досова и Сапарбекова Садықбека, принимавших активное участие в создании советской власти в Казахстане, внесших большой вклад в организацию и управление партийно-государственного дела в республике.

Актуальность исследовательской работы определяет тесную преемственность деятельности и идеологических инициатив интеллигенции I половины XX века с политико-идеологическими позициями современного независимого Казахстана. В настоящее время важным является формирование в нашем обществе политической интеллигентной среды, которая будет следовать интересам интеллигенции прошлого. Ведь глобальные тенденции могут повлиять на то, чтобы подрастающее поколение отошло от национальных ценностей и интересов интеллигенции.

Результаты исследования были определены историческими аспектами пути борьбы некоторых представителей интеллигенции прошлых эпох в формировании и укреплении государства.

Ключевые слова: интеллигенция, "враг народа", деятель, независимое государство, конфессия, секретарь, пресса

M.A. Tokzhigitova^{*1}, B.K. Isabek², A.M. Nurzhanova³

¹ *South Kazakhstan State Pedagogical University, PhD 3rd year doctoral student, Shymkent, Republic of Kazakhstan, E-mail: maira5585@mail.ru*

² *South Kazakhstan State Pedagogical University, Acting Professor, PhD, Shymkent, Republic of Kazakhstan*

³ *Candidate of Historical Sciences, docent Satbayev University, Almaty, Republic of Kazakhstan E-mail: a.nurzhanova@satbayev.university*

INTELLIGENTSIA AND THE WAY OF LIFE OF THE INTELLIGENTSIA OF THE SOUTHERN REGION (I HALF OF THE TWENTIETH CENTURY)

Abstract

The *purpose* of the research work is to reveal the historical meaning of the activities of Kazakh figures who realized the need to serve their people, the political source of the people, the awakening of the people's desire for knowledge, the eradication of illiteracy.

One of the main *tasks* of the article is devoted to the historical analysis of the turning points of the life and activities of prominent public and statesmen Sadykbek Saparbekov and Abulkhair Dosov, who left a deep mark on socio-political life in the 20-40s of the twentieth century. In addition, much attention was paid to the reasons for Stalin's repressions against major figures Abulkhair Dosov and Saparbekov Sadykbek, who took an active part in the creation of Soviet power in Kazakhstan, who made a great contribution to the organization and management of the party-state business in the republic.

The *relevance* of the research work determines the close continuity of the activities and ideological initiatives of the intelligentsia of the first half of the XX century with the political and ideological positions of modern independent Kazakhstan. At present, it is important to form a political intelligent environment in our society that will follow the interests of the intelligentsia of the past. After all, global trends can influence the younger generation to move away from national values and interests of the intelligentsia.

The *results* of the study were determined by the historical aspects of the way of struggle of some intellectuals of past eras in the formation and strengthening of the state.

Keywords: intelligentsia, "enemy of the people", activist, independent state, denomination, secretary, press

Кіріспе. XX ғасырдың 90-шы жылдары іргесі мызғымастай көрінген КСРО-ның ыдырауымен одақ-тас республикалар өз тәуелсіздігін жариялады. Бірнеше жылдар аралығында үзіліп қалған қазақ мемлекеттілік тарихының жаңа кезеңі басталды. Қоғамдық-саяси өзгерістермен қатар, білім және ғылым сала-сында да түбегейлі бетбұрыстар орын алды. КСРО жылдары ғылым-зерттеу жұмыстары коммунистік идеологияға шектен тыс бағындырылды. Нәтижесінде ұлттық құндылықтарды дәріптеп, ұлтты ұйыстыра-тын оқиғалар турасында жалған пікірлер қалыптасты. Ұлттың қалыптасуы мен оның мүддесінің қорғалуына үлес қосқан тұлғалардың ролі тарихнамада бұрмаланды. Ел егемендігі жылдарында тарихтың мұндай ақтаңдақ беттері қайта қаралып, шынайылық принципіне сай келетін ғылыми-зерттеу жұмыстары белсенді жүргізіле бастады. Әсіресе XX ғасыр басында қалыптасқан ұлт қайраткерлерінің қоғамдық-саяси қызметін ашуға деген сұраныс артты. Нәтижесінде Алаш партиясы мен большевиктік тұғырнамадағы ұлт қайраткерлерінің қызметіне деген оң көзқарас қалыптасып, елге танымал болды. Дегенмен әлі де болса республиканың қоғамдық-саяси өмірінде маңызды рөлге ие болған тұлғалардың өмірі мен қызметін ашудың қажеттілігі байқалады.

Өзектілігі. XX ғасырдың басы өзіндік ерекшелігі бар, әрі ұлт мүддесін өздерінің қызметінің негізі етіп алған ұлт қайраткерлерінің қалыптасуымен ерекшеленетін тарихи уақыт. Қазан революциясынан кейін билікке келген большевиктер түрлі декреттер қабылдап, ұлттық ерекшеліктерге негізделген мемлекет құруға рұқсат беретіндігі туралы жалған уәделер берді. Өзін-өзі басқару құқығының сақталуы туралы декреттерге сай ұлт қайраткерлері Алаш партиясы төңірегіне топтасты. Ұлт қайраткерлерінің үлкен тобы большевиктер жағында болды. Қос тараптың да идеясы әртүрлі болғанымен, түпкі мақсат-тары ортақ еді. Ол мақсат қазақ халқының мемлекеттілігін қалпына келтіріп, тапталған мүддесін қорғау еді. Осы ретте Отан тарихында өзіндік орнын алған ұлт қайраткерлерінің қоғамдық-саяси қызметі туралы бірқатар кешенді зерттеу жұмыстарының жүргізілгендігін атап өтеміз. Дегенмен аймақтарда қазақ халқының қызығушылығын жоғары қойып, республиканың саяси өміріне белсенді араласқан қайраткерлердің өмірі мен қызметі көп жағдайда назардан тыс қалуда. Ұлт көсеміне айналған Әлихан Бөкейханов өзінің бір сөзінде ұлтқа қызмет етудің қозғаушы күші білімде емес, мінезде жатқандығын атап өтеді [1; 388]. Өзіндік көзқарасы қалыптасқан тұлғалардың бірі Садықбек Сапарбеков пен Әбілхайыр Досов еді. Аталған қос тұлғаның өмірі мен қызметі зерттеушілердің назарынан тыс қалып отыр.

Мемлекетімізде жүзеге асып жатқан «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағытындағы жұмыстарда өткен тарихтың сабағын толыққанды түсініп, өскелең ұрпақтың тарихи санасын қалыптастырудың маңыздылығы аталып өтеді [2; 6]. Рас осы ретте тарихи сананың қалыптастырудың маңызды жолдарының бірі Садықбек Сапарбеков пен Әбілхайыр Досов сынды тұлғалардың өмірін зерттеп, маңызды тұстарын ғылыми айналымға енгізу болып табылады.

Мақсаты мен міндеттері: Ғылыми-зерттеу жұмысының мақсаты XX ғасыр басындағы саяси оқиғаларды сараптай келе, қалыптасқан ұлт қайраткерлерінің қоғамдық-саяси қызметін талдау, ұлт зиялы-ларының қалыптасуының объективті жағдайларын анықтап, Садықбек Сапарбеков пен Әбілхайыр Досов сынды ұлт қайраткерлерінің өмірі мен қызметін кешенді түрде ашу болып табылады. Қойылған мақсатқа сай бірнеше міндеттер топтамасы анықталды. Алдымен XX ғасыр басындағы саяси ахуалды сипаттап, ұлт тарихында өзіндік орынға ие болған қайраткерлердің қызметін ашу, XX ғасырдың алғашқы жартысында республиканың қоғамдық-саяси өміріне белсенді түрде араласқан Садықбек Сапарбеков пен Әбілхайыр Досовтың қызметін талдау.

Материалдар мен әдістер. Ғылыми-зерттеу жұмысы барысында біз тарих және қоғамдық ғылымдарға кеңінен танымал әрі белсенді қолданыстағы бірқатар әдістерді пайдаландық. Олардың қатарында жалпыдан жалқыға өту әдісі. Әдіске сай мақала барысында алдымен Садықбек Сапарбеков пен Әбілхайыр Досов сынды ұлт қайраткерлерінің қалыптасуына түрткі болған XX ғасыр басындағы әлеу-меттік-саяси ахуалға сараптама жасадық. Сонымен қатар мақала барысында біз мәселеге қатысты мәліметтерді салыстырмалы талдау әдісі бойынша пайдалануға тырыстық. Нәтижесінде салыстырмалы-талдау әдісі объективтілік принципімен ұштасты. Мәселені жағымды және жағымсыз жайттарына қарамастан, шынайы көрсетуге тырыстық. Мақалада ішкі үйлесімділік пен логикалық бірізділік мәселесіне көңіл бөлінді. Нәтижесінде қойылған мақсатқа қол жеткізе отырып, мәселенің кешенді зерттелуіне қол жеткізілді.

Негізгі бөлім. Ұлттық зияткерлік әлеуетті қалыптастыруда зиялы қауымның алар орны ерекше. Әлеуметтік күш ретінде танылған адамдардың бұл тобы қоғам дамуына жағдай жасайды. Мұның нақты мысалын XX ғасырдың бірінші ширегіндегі ұлт қайраткерлерінің өмірі мен қоғамдық-саяси қызметінен анық көре аламыз. Рас XX ғасыр басында қалыптасқан ұлт қайраткерлерінің қызметі туралы жан-жақты әрі кешенді зерттеу жұмыстары жүргізілгенімен, бұл мәселенің қоғамның алға басуына әсер ететін тетіктері тұрғысынан және ұлт зиялыларын қалыптастыратын орта сынды мәселелер әлі де болса кешенді зерттеуді талап етеді. Демек мұндай маңызды мәселелер, ұлт зиялыларының зияткерлік әлеуетінің мүмкіндіктері мәселесі тәжірибе ретінде кешенді талданған жоқ деп айтуға толық негіз бар. Осы ретте болашақтағы ғылыми-зерттеу жұмыстар тарихи сабақтастық мәселесіне көңіл аударып, ұлт зиялыларының тарихи мұрасын кейінгі буын өкілдеріне қалыптастырудың жолдарына ерекше мән беруі тиіс.

Интеллигенция дегенді балама ретінде қолданбаудың өзіндік себептері де бар. Рас көп жылдар бойына шенеуніктік жүйе бойынша оқыған адамды зиялы қауым өкілдеріне жатқызып жатады. Сондықтан шын зиялының бағасын да, құнын да, қадір-қасиетін де қазақ ұғымынан алыстатып алғандай әсер қалдырады. Өйткені әліпті таяқ деп білмей-ақ та зиялы ер-азамат болған, болада береді. Мұнда әлеуметтік сана-сезімнің атқарары өте мол. Оған оқығандарымызды былай қойғанда, ертеректегі Бұқар жырау мен XX ғасырдың алғашқы жартысында өмір сүріп танылған Жамбыл Жабаевты атауға болады. Қазіргі қолданыстағы «зиялы» сөзі арабтан келгені мәлім. Оқығаны бар әрі белгілі бір білім мазмұнына ие азаматтарды зиялылар қатарына қосады. Демек мағыналық тұрғыда

«интеллигент» сөзімен астасып жатыр. Дегенмен «интеллигенция» ұғымының әлеуметтік астары басым. Бұл ұғым көп жағдайда қоғамдық өмірге белсене атсалыпы, қоғамның саяси және әлеуметтік өзгерістеріне сай өзінің қызметінің негізгі бағыттарын айқындайтын азаматтардың есімімен тығыз байланысып жатыр.

Түркі халықтарының басын қосуды ойлаған Мұстафа Шоқай өзінің ұлт зиялылары туралы жазған мақаласында «зиялы» сөзінің мәнін жан-жақты ашуға тырысады. Мысалы ұлт зиялылары деп кімді атауға болады деген сауал қоя келе, бұл ұғымның үстірт қарағанда мағынасы тым жеңіл болып көрінетіндігін атап өтеді. Мұстафа Шоқай бұл ұғымды ашу, мәнін дәл анықтап берудің де оңай еместігін ерекше атап өтеді. Ол қазіргі таңдағы бір үрдістің қате екендігіне назар аударады. Демек оқыған азаматтардың барлығын немесе белгілі бір бағытта тәрбие көрген адамдарды түгелдей зиялы деп атауға келмейтіндігін анық айтады. Мұстафа Шоқай ұлт зиялылары деп белгілі бір мақсаттың төңірегіне топтасып, сол мақсатқа сай өзі қызметінің негізгі бағыттарын дәл анықтай білген, жүйелі жұмыстар атқарған азаматтарды атауға болады деп санаған. Ең бастысы ұлттық мүдде жолында өз қызметінің негізгі бағыттары ретінде саяси-экономикалық, әлеуметтік даму сынды маңызды мәселелерді шешуге талпынатын жан зиялы бола алады деп нақты тұжырымдайды [3; 388].

Қазір қоғам санасында «зиялы қауым» ұғымын шығармашылық интеллигенцияның балама атуы ретінде түсіну, қабылдау қалыптасқан. Кеңестік кезден қалыптасқан дәстүрлі көзқарас бойынша сол кезде жоғарғы оқу орнын бітірген дипломы бар мамандардың барлығы «зиялылар» санатына жатқызылды. Біркелкі идеологиялық ұстаныммен жоғары білім алып шыққан әртүрлі мамандық иелері «интеллигенция өкілдерін», яғни қоғамның зиялы қауымын құрды. Уағыз ағымы өте келе олардың арасынан іріктеліп, қоғамға өз еңбектері сіңіп, қоғамға танымал болғандары шығатын. Олардың ішінде әрине, ойын ашық жеткізе айтатын, халықтың, ұлттың қамын ойлаған сөзі өткір ақын-жазушылар мен өнер адамдарының беделі ерекше болды. Олар ұлттың нағыз зиялылары, жаршылары, жанашырлары бола білді. Зиялылық қазақтар қалың ұйысқан жерлерде, орталарда әлеуметтік институт ретінде танылып, бұқара халықтың зиялы адамдарға деген құрметіне жол аша білді. Бүгінгі таңда «зиялы қауымға» кімдерді жатқызуға болады...? Зиялы адамдар қоғамға қашанда керек. Зиялылық – тарихи процесс барысында өмірде орны-ғатын жақсы мен жаманды, дұрыс пен бұрысты елеп өткізіп отыратын қоғам сүзгі, халық даналығы мен дәстүр – салтын ұрпақтан ұрпаққа жалғастырушы.

Қазақ халқы алдымен осы талапты орындауға қарымы бар тұлғаларды ғана зиялы қауым қатарына қосқан. Яғни, қазақ танымында «зиялы» ұғымы қашанда ел мен жер, ұлт, мемлекет, отбасы, ұрпақ ұғым-дарымен ұштасқанда ғана – өзінің төл мағынасына ие бола алады. Халықты ақыл-ойымен, даналы сөзімен аузына қарата алатын адам – ұлттың бар асыл қасиетін бойына жинақтаған, оның мұңын мұңдай, жоғын жоқтай білетін адам деп түсініледі.

Қазіргі таңдағы зиялыларға қатысты жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстарын сараптай келе, мемлекеттің қоғамдық-экономикалық өмірінің дамуына үлес қосқан адамдарды атау дұрыс қалыптасқан деп санаймыз. Өйткені зиялы қауым ең алдымен өз заманының жемісі болып табылады. Зиялы қауымның пайда болуында капиталистік қоғам сұранысының талаптары түрткі бола алмайды. Рас зиялы ұғымына ұқсас оқыған азаматтар кез-келген тарихи кезеңде бола беруі ықтимал. Олар әлеуметтік сұраныстан туындаған заман ағымына сай болып, тіпті қоғамның белсенді және көрнекті мүшесі ретінде де танылуы мүмкін. Алайда олардың қызметінен белгілі бір ұлттың рухани мәдениетін жандандыру, ұлттық болмысына заманауи әр беру сынды ұрпақтан ұрпаққа берілетін маңызды міндеттерді, қызметтерін байқамай-мыз. Дегенмен халықаралық саяси аренада ұлт болып танылған этнос өзіндік ұлттық зиялыларына ие болады. Ол тарихи заңдылық. Мұны қазақ тарихы ғана емес, әлемдік тәжірибе мойындатып отыр. Тарих үдерістің бетбұрысты жылдарында ұлт мүддесін жоғары қойған зиялыларға тән ерекшелік белгілі бір халық пен мемлекеттің тағдырын ұғынып, оны қорғау жолында басқарушылық және дипломатиялық қабілеттерімен танылады. Зиялысы жоқ халық бәсекеге қабілетсіз, тарих сахнасынан орны жоғалатын мәңгірттікке айналуы мүмкін. Немесе зиялысы бар, халқының тағдыры үшін күресетін ел бәсекеге қабілетті қасиеттерге ие бола біледі.

Тарих ғылымының зерттеп – зерделеу нәтижесінің пайымдауынша, Қазақстан жерінде сақтардан бастау алып түркі халықтары мекендеген замандарда, байырғы түркілер қоғамында зиялылардың мәрте-бесі мен құрамы мейлінше күрделі болған. Оның дәлелі Орхон-Енисей жазуларынан айғақтап біле аламыз. Руна жазуларында «білгіш кісілер, алып батыр кісілер» деген ұғым – терминдер қағандарға, тархандарға айтылса, «соғыс иесі, әскер иесі» деп әскер басылар мен қол бастаған батырларды атаған. Ал, Отырардан шыққан Әл-Фарабиді, Қожа Ахмет Яссауиді, жерұйық іздеген Асан Қайғыны зиялылар қатарына жатпайды деп кім айта алады?

Шалкиіз жыраудың жырында:

Ғадыл төре ел бастар,
Батыр жігіт жау бастар,
Аға жігіт қол бастар,
Шешен адам сөз бастар [4; 195]

Осы жырда көрсетілгендей әр жолында қазақ зиялыларының әлеуметтік – кәсіби топтары тізіліп көрсетіліп тұрғанын көре аламыз.

Демек осы келтірген жайттардан туындайтын қорытынды интеллигенция – белгілі бір халықтың арасынан шығып, өзінің маңызды міндеті ретінде ұлттық мүддені қорғау ісімен тығыз байланысып жатыр деп айтуға толық негіз бар [5; 108].

Елімізде нарықтық қатынастар еніп, мемлекет пен қоғам мен индивид арасында нарықтық экономикалық қатынастар үстем бола бастағанына қарамастан, қазіргі қазақ қауымында «зиялылықтың» бұл ұғымы әлі де мағынасын жойған жоқ, дәстүрлі этнотәрбие бар кезде ол жойылмайды да. Қазір де зиялы деп – шығармашылық қабілетті, өмірлік тәжірибесі мол, көргені көп, дүйім жұртты соңынан ілестіре алатын, ұлт пен қоғам алдындағы жауапкершілігін айрықша сезінетін, өздері де өмірдегі мақсаттарының ұлтымен тығыз байланыста екенін айқын ұққан жандарды атау сақталып отыр.

«Тарих толқынында» атты еңбекте ұлт зиялыларының маңызды міндетті қалтқысыз қорғаумен қатар, олардың тағдырларының да ауыр аяқталғандығы туралы мәліметтерді кездестіреміз [6; 288]. Рас ұлт зиялыларының тағдыры қаншалықты ауыр болғанымен, олардың ұрпақ алдындағы қызметі де ұмытылмайды. Қазіргі таңда ХХ ғасыр басында қалыптасқан ұлт қайраткерлерінің есімін ұлықтауға бағытталған шараларды соның айқын дәлелі деп айта аламыз.

Осы аталған зиялы ұғымына сай, ХХ ғасыр басындағы ұлт қайраткерлерінің қызметін сараптасақ мынандай қорытындыға келеміз. ХХ ғасыр басындағы ұлт қайраткерлері зиялы ұғымына толыққанды сай болып, патшалық Ресей және кейіннен большевиктер билігінің ерекшеліктерін дәл анықтап, заман ағымына сай ұлт мүддесін қорғауға күш салды. Паишалық Ресей, Уақытша үкімет және большевиктер билігі тұсында да қазақ қоғамын дамытып, өзіндік мемлекеттілігіне қол жеткізуге тырысты. Мысалы бірінші орыс революциясынан кейін қалыптасқан ахуалға сай әрекет етіп, қоғам өмірінің барлық саласында белсенділік танытты. Мемлекеттік Думаға депутат ретінде сауал жолдап, қазақ халқының ауыр тағдырын жоғары мінберден көтере алды. Қазақ даласындағы ұлттық мүдденің аяқ асты болғандығын ерекше атап өткен петиция жазу ісін қолға алды. Патша үкіметінің отарлық саясатынан құтқаруға тырысып, Уақытша үкімет тұсында саяси белсенділік танытты. Уақытша үкіметтің жергілікті жерлердегі комиссары болып, орыс шаруаларынан көрген қорлығын ашық жазды. Большевиктік билік орнағанда қоғам өміріне атсалысып, зайырлы білім беру жүйесінің орнығуы, жергілікті басқару ісін оңтайландыру сынды қызметтерді белсенді атқарды.

Зерттеу нәтижелері және талқылау. Жалпы ХХ ғасыр басындағы ұлт қайраткерлерінің өмірі мен қоғамдық-саяси қызметі мәселесі ел егемендігі тұсында ерекше белсенділікпен зерттелді. Қандай да бір идеологияның қысымынан ажыраған соң, мәселені жан-жақты кешенді зерттеудің мүмкіндіктері туындағаны рас. Нәтижесінде мәселе жан-жақты ашыла түсті. Алайда көпшілікке танылып үлгерген ұлт қайраткерлерінің ғана өмірін, қызметін зерттеу аздық етеді. Осы ретте аймақтарда жүріп, республиканың қоғамдық өміріне атсалысқан тұлғалардың мәселелері назардан тыс қалып келеді. Олардың басым көпшілігінің тағдыры жоғарыда атап өткеніміздей ауыр аяқталды. Елімізде азаматтарға тұңғыш рет сөз жүзінде кең құқық берген заң 1936 жылы 5 желтоқсанда қабылданғаны белгілі. КСРО-ның бұл жаңа конституциясы тарихта «Сталиндік конституция» деген атпен танымал болды. Осы Конституцияның қабылдануынан кейін наразы топтар пайда болды деген себептермен ұлт зиялы қауым өкілдері қуғындала бастады. Біз жоғарыда атап өткен ұлт қайраткерлері сол саясаттың құрбанына айналды.

КСРО Конституциясы Қазақ АКСР-інің Одақтық Республика болып қайта құрылғандығын жариялады. 1937 жылы Республика кеңестерінің төтенше X съезінде Қазақ ССР Конституциясы қабылданды. Қазақстанда сот жүйесі, халық комиссариаты қайтадан құрылды, мемлекеттік басқару жүйесінің құрамы өзгерді. Қайта құру шаруашылық органдарда, қоғамдық ұйымдарда да жүргізілді.

Алайда бұл мемлекеттік актілерді қабылдау 1937-1938 жж. Саяси қуғын-сүргінмен жалғасын тапты. И.В. Сталиннің «екі жүзділердің, халық жауларының бәрінің тамырын шауып, жойып жіберу туралы» нұсқауы қолға алынып, жүзеге асырыла бастады. Әсіресе жеке адамдарға нұсқауланған қуғын-сүргін өте қатал түрде жүргізілді. Жазалауға ұшырағандардың қатарында тарих беттерінен әлі орын алмаған, зерт-теуді қажет ететін, «буржуазияшы», «ұлтшылдар», «халық жауы» деген айыптаулар тағылып, тоталитарлық саясаттың құрбандары болған, көзі ашық, көкірегі ояу саналы азаматтарымыз қаншама.

Сталин қайтыс болғаннан кейінгі жылдары алғашқы келешекте жасалуы мүмкін өзгерістердің құрылымдық сипаты туралы екі бағыт, екі көзқарас белгі бере бастады. 1953-1954 жылдары социалистік қоғамдағы қарама-қайшылықтардың сипаты, жеке адаммен халықтың тарихтағы рөлі, теория мен практиканың арақатынасы, басшылықтың ұжымдылығы және басқалар туралы айтыстар өрістеді. Пікір таласқа жазушылар мен интеллигенция өкілдері белсенді араласа бастады.

Қоғамдық өмірді сталинизмнен арылту жолындағы елеулі оқиға Л.П. Берияның (1953 жылы шілдеде КОКП ОК Пленумы ОК құрамынан босатты, партиядан шығарылды) қылмысты іс – әрекетін үзілді – кесілді тоқтату қоғамдық өмірді демократияландыру жолындағы маңызды кезең болды. И.В. Сталиннің өлімімен және Л.П. Берияны өкімет билігінен тайдырумен байланысты КСРО да өмір сүрген қандыбалық тәртіптің ең қаратүнек беттерінің бірі аяқталды [7; 542].

Елдегі демократиялық қайта құру үрдісі неғұрлым қарқынды жүре бастады. Бірақ И.В.Сталиннің өлімі ол құрған әкімшіл – әміршіл жүйенің күйреуі емес еді. Мыңдаған сотталған адамдар бұрынғыша лагерьлерде отырды, ал адам құқығының аяққа басылуы Сталиннің өзі сияқты, қатысы болған көптеген саяси қайраткерлер (В.Молотов, Г.Маленков, Н.Хрущев) жоғары үкімет орындарында отыра берді. Дегенмен Илья Эренбергтің айтуынша, сталиншілдіктен арылудың «жылымық» кезеңі басталды [8; 542].

Міне осындай ұлт қайраткерлерін қуғындап, артынан ақтауға тырысқанымен ХХ ғасырдың басында қалыптасып үлгерген ұлт зиялы қауым өкілдерінің ұлттық мүдде жолындағы қызметі, жалпы адамзаттық құндылықтардың қазақ халқына да қатысты сақталуы жолындағы еңбектері ұрпақтар жадына қайта оралды. Қазақ халқының тәуелсіздігі мен қалыптасқан отарлық саясаттан азат ету үшін жасаған шаралары мен әрекеттері әлі де болса зерттеле түсуі тиіс. Мысалы қазақ халқын оятуға тырысып, «Оян, қазақ!» деп ұран көтерген Міржақып Дулатов Бутырск түрмесінде жазған хатында құлдыққа түскен қазақ халқына көмектесіп, оның заңды құқықтарының қорғалуын талап етуді өз міндеті әрі парызым деп білдім деген болатын. Алайда өзіне тағылған айып, яғни ұлтшылдық кінәсін бар болғаны өз ұлтын сүйюмен байла-ныстырады [9; 3].

Халықтың саяси жағынан көзін ашу үшін қазақ зиялыларының көшбасшылары халықтың бойында білімге деген құлшынысты ояту, сауатсыздықты жою қажет екенін түсінді.

Міне, Қазақстанда 1928-1938 жылдардың арасында 105 мың адам тұтқындалып, 22 мыңы атылып кетті. Ал, Оңтүстік өңір бойыншы 7 мың адам тұтқындалып, 2,5 мың адам атылған. Қырғынға ұшыраған-дардың басым көпшілігі ең алдымен елдің сана- сезімінің иесі – зиялылар, оқығандар еді. Сталин неге сонша бұларға өш болды? Оған дәлелдер өте көп, алайда социалистік қоғам құру үшін оқыған саналы, өз ақыл-парасатымен ойлай алатын, кей тұста өзінше әрекет ететіндер емес, айтқанға көніп, айдағанға жүретіндерт керек болды.

1937-1938 жылдары қара дауылдан жан түршігерлік оқиғалар өңіріміздің Албастысай Қайтпас мекендерінде КСРО көшпелі әскери жоғары сотының төрағасы Горячевтің бұйрығымен өлкенің көптеген азаматтары жазықсыз атылған. Мұндай қара дауылдың құрбаны Садықбек Сапарбековта болды. Қазақ халқының бостандығы мен тәуелсіздігі үшін өз өмірін сарып еткен қазақтың адал азаматтарының қатарында болып, бар болғаны 35 жыл ғана ғұмыр кешкен, соған қарамастан елі үшін, халқы үшін аянбай күрес жүргізіп, Қазақстанның көптеген қалаларында жауапты қызметтер атқарып, жазықсыз жазаланған-дардың бірі, жалындап туған халқының біртуар ұлы Садықбек Сапарбеков болатын. Қазақ елінің тәуел-сіздік алуымен дербес ел болуы, халқымыздың аршылмай, ашылмай жатқан тарихын қайта қарап таразылауға мүмкіндік жол ашты. Тарих қашанда әділ.

Ол қай уақытта болсада, сол кезеңге өзінің дұрыс бағасын береді. Тоталитарлық саясаттың жүргізілуінен халқымыз өзінің қаншама адал азаматынан айрылды. Оның дәлелі қазақ интеллигенциясының көрнекті өкілдерінің жазықсыз жала жабылып атылғаны, қудаланғандары архив құжаттарынан айғақ. Бұл әрине қазақ халқы үшін орны толмас қасірет, қайғы. Біздің алдымызда жоғарыда аталған тарихи оқиға-ларды жаңа архив деректерінің негізінде айқындауды жалғастыру қажет. Бұл ғылыми ізденістер өткені-мізді жаңғыртып, жоғалтқанымызды еске салатындығы анық.

Халқымыздың біртуар ұлы, елінің бағына туған озық ойлы, алғыр азамат – Садықбек Сапарбеков. 1902 жылы Қызылорда облысының Жаңақорған ауданындағы Балапантөбе деген жерде дүниеге келген. Әкесі кедей шаруа болған. Жастайынан зерек болып өскен Садықбекті орыс класына береді. Ол мұнда 1912-1917 жылдар аралығында тәлім-тәрбие алады. 1919 жылға дейін Ақмешітте (қазіргі Қызылорда) орыс мектебінде білімін жалғастырады. Осы кезеңде ата-анасынан бірдей айырылып 1918-1919 жылдары Қызылордада балалар үйінде тәрбиеленеді [10; 3].

1917-1919 жылдар аралығында білімін көтере жүріп Ақмешіттегі большевиктік ұйымдарға қатысып, жаңа өмір жолына түсе бастады. Жас жігіттің ерекше қабілетін сол кезде-ақ байқаған аға буын өкілдері Ақмешіт уездік-қалалық комитетінің шешімімен оны Ташкентте жаңадан ашылған

үгітші-ұйымдас-тырушылардың қысқа курсына оқуға аттандырады. Жақсы үлгеріммен аяқтады. Түркістан өлкелік партия комитеті Мәскеудегі Я.М. Свердлов атындағы коммунистік университеттің қысқа мерзімдік курсына ел ішіндегі 35 кісіні оқуға жіберіп жатқанда, сол құрамға Садықбекте ілініп, комсомол бөлімінде оқыды. 1920 жылдың күзінде оқуды үздік аяқтап, Ташкентке оралады да, жастар арасындағы ұйымдастыру-шылардың бірі болып қызметін бастайды.

1920-1923 жылдар аралығында қабілетті жас Түркістан өлкелік партия комитеті жанындағы партия мектебінің комсомол бөлімін басқарды. Сонымен оған Алматы, Жетісу облыстық комсомол комитетінің хатшысы қызметкерінде қоса атқаруға тура келді. Садықбектің шын жарқырап көзге түсуі осы кезеңдер болғаны анық. Өйткені ол бір емес, бірнеше жауапты қызметтерді қатар алып жүре алды, бәріне де уақыт таба білді.

Осы жылдар ішінде С.Сапарбеков көрнекті комсомол қайраткері, жақын досы Ғ.Мұратбаевпен қоян-қолтық араласты. Екеуі бірлесе отырып, шығыс жастарына жол –жоба ұсынды. Зейінді балаларды дереу қамқорлыққа алып тәрбиеледі. Жетім балдарды интернаттарға орналастыру, оқуға кіргізу, оларды жұмыс-қа орналастырушараларымен айналысты. Садықбек Сапарбековтың көмегімен оқуға түскен көптеген қазақ жастарының қатарында: Бейсенбай Кенжебаев, Айтбай Хангелдин, Жүсіпбек Арыстанов, Жайық Бектұров, Асқар Тоқмағанбетов, Өтебай Тұрманжановтарды атауға болады. Сонымен қатар Сапарбеков Садықбек қазақтың көрнекті қайраткерлері Сұлтанбек Қожанов, Тұрар Рысқұлов, Бекайдар Аралбаев тағы басқа кісілермен қызметтес болған.

С.Сапарбеков 1923 жылдың аяғында жоғарғы органның арнаулы шешімімен бірінші партиялық қызметке ауысады. Әуелі Сырдария облыстық партиялық бақылау комиссиясы коллегиясының мүшесі және Қосшы облыстық комитетінің хатшысы болып жұмыс жасайды. 1924 жылы Ташкент уездік партия комитеті ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі қызметіне жоғарылатылады. 1925 жылдың жазында демалыс-қа өз еліне оралған Садықбекті қазақ өлкелік партия комитеті оқуға жібермей, қызметке алып қалады. Бұл - сол кездегі көрнекті партия қайраткері, өлкелік партия комитетінің екінші хатшысы Сұлтанбек Қожановтың шешімі болатын. 1926 жылдың қыркүйегінде Ақмола губерниялық партия комитетінің екінші хатшысы қызметіне аттандырды. 1927 жылы өлкелік партия комитетінің үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі әрі бюро мүшесі болып тағайындалды. Ол бұл қызметте 1929 жылды аяғына дейін отырады. Ф.И. Голощекинмен қоян-қолтық жұмыс істеуіне, тіпті оның қитұрқы істеріне де лажсыз көнуіне тура келді. Жастайынан жаңа істерге араласып шынығып өскен Садықбек Ф.И. Голощекиннің ығында мүлде кетпейді. Оның жүргізіп отырған саясатына әділ баға бере білді. Мұны жазушы С.Мұқановтың «Есею жолдары» атты кітабындағы («Өмір мектебі», 3 том) берген бағасынан анық аңғаруға болады. С.Сапарбековтың жазушы С.Мұқановпен арасындағы кітапта сұрақ-жауаптасуынан байқалып тұрғанындай, оның өз ұстанымы, өз ойы, дұрыс бағыты болғаны айғақ. Айталық, С.Мұқановқа ақылын айтып, «сен Голощекинмен тістесіп қайтесің, оданда уақытша болса да бой тасалай тұрғаның жөн» деп, Мәскеуге оқуға жіберуі – ерлікке байлайтын іс [11; 132].

Қайраткер- азамат 1929 жылдың аяғында Ақмола округтік партия комитетінің хатшысы болып тағайындалып, екі жыл табан аудармай қызмет етеді. Бірік бұл жылдары елдегі жағдай өте ауыр болатын, қай басшыға да жеңіл тимеген уақыт еді. Ауыл шаруашылығын ұйымдастыру барысында орын алған кейбір жағдайлардың салқынымен Садықбек қызметінен төмендетіліп, 1931 жылы Қарсақпай аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметіне ауыстырылды [12; 4].

Осында Қаныш Сәтбаевпен тығыз араласып, үлкен Жезқазған мәселесін, тағы басқада тау-кен шаруаларын көтерісуге жәрдемдеседі. Мысалы, 1931 жылдың көктемінде Қ.Сәтбаевтің ұсынысымен Садықбек Қарсақпай аудандық «Қызыл кенші» газетін (екі тілде) шығаруды қолға алды. Газет кеншілерге рух беретін, жаңа істерге жігерлендіретін басылым болды. Басылымның аяғынан тік тұрып кетуіне сол кездегі «комсомол ақыны» Ә.Тәжібаев тікелей атсалысты [13; 8].

1933 жылдың ортасында С.Сапарбеков Қызылорда уездік партия комитетінің бірінші хатшысы қызметіне ауыстырылды. Ал, 1935 жылдың аяғында ол республика кәсіподақтары кеңесінің төрағасы қызметіне тағайындалды.

С.Сапарбеков тек қана комсомол, партия қайраткері болып қалған жоқ, ол сонымен қабат қазақ халқының іргелі ел болуы үшін қай салаға да, қай іске де белсене кірісіп, жанын сала еңбек етуден бас тартпаған. Алғыр азамат көп нәтижелі іске басшылық етті, ілгері ізденімдерге негіз қалады.

Осындайда еске түседі, 20-30 жылдардағы партия қайраткерлерін бүгінгі күн көзімен бағалап, ісінен әйтеуір бір кінәрат тауып, дереу күйе жағып қаралай беру дұрыспа өзі?! Мұны тоқтала сөз ету себебіміз – соңғы жылдар көлеміндегі С.Сапарбековке қатысты деректер «ол кәмпескені жақтады, тыныш жатқан елді дүрліктіруге атсалысты» деген пікірлердің баспасөз беттерінде қылаң беруі. Садықбек 1933 жылдың ортасында Қызылорда ауданында бірінші хатшы болып тағайындалған соң, желтоқсан айында кезекті партия конференциясын өткізді. Конференцияны қорытындылаған съзінде

1929 жылғы кәмпеске кезінде расымен асыра сілтеу болғанын, сол кездегі бірінші басшы (Голощекинді айтады) қандайда бір сынды дұрыс қабылдамай, тіпті ондай пікірлерді мүлдем айтқызбағанын мәлімдеді. Демек, ол өз ісіне де сын көзбен қарай алған қайраткер. Өзін-өзі сынай білу де бір ерлік.

С. Сапарбеков 1937 жылдың қараша айына дейін, яғни, «халық жауы» деген жалған жалаға ілігіп, ұсталып кеткенше республиканың бірқатар облыстарына басшы жұмыстар атқарды.

Садықбек жас кезінен бастап-ақ мерзімді басылымдарға жиі араласып, мақалалар, мәселелер жария-латып отырған. Ол көкейдегі көрікті ойды қалың бұқара халыққа жеткізудің бірден бір төте жолы баспа-сөз екенін жақсы түсінген. 1930-1936 жылдары оның ойлы материалдары «Еңбекші қазақ» (қазіргі «Егемен Қазақстан»), «Советская степь» (Қазіргі «Казакстанская правда») газеттерінде жиі-жиі жарық көрді. Әдебиет әлеміне де атбасын бұрып, сол кездегі қазақ әдебиетінің ірі-ірі тұлғаларының еңбектеріне рецензиялар жариялап, әдеби ағымға үн қосты. Осының бірден – бір дәлелі – 1934 жылы С.Сейфуллиннің әдеби еңбегінің жиырма жылдығы тойланып жатқанда «Еңбекші қазақ» газетінде «Біздің Сәкен» атты терең мазмұнды, ойлы мақаласын жариялауы. XX ғасырдың I жартысында оңтүстігімізді түлеткен қазақ зиялыларының - өжет өрендеріміздің, қажымас күрескерлеріміз бен қарымды қаламгерлеріміздің қоғам-дық қызметі, әлеуметтік орны, саяси тарихы, сонымен қатар 30 жж. жауыздыққа тап болып, қиястықтың қырына ілініп, қиянаттың құрбандары болғандығы тарихымыздан белгілі. Сондай қайраткердің бірі Қазақстанда Совет өкіметін құруға белсене қатынасқан, азамат соғысының от-жалынды жылдарында қан майданда революция жауларына қарсы күрескен, республикамызда партиялық-мемлекеттік істі ұйымдас-тырып, басқаруда үлкен еңбек сіңірген ірі қайраткерлердің бірі-Әбілхайыр Досов еді. Көкшеден шыққан белгілі революционер – большевик Әбілхайыр Досовтың сталиндік қуғын-сүргін кезінде қандай жаламен «халық жауы» атанып ұсталып, ату жазасына кесілгендігі жайлы бұған дейін мардымды ештеңе біле алмай, мұрағаттардың бірінің тас қараңғы түпкірінде аса құпия сақталып жатқан жеке ісінің жалғанның жарығынан шығарар күнді көксеуші едік. Сол күн туды, міне. Жігерлі бет-бейне, батыл кескініне үйлес-кен өткір жанары беріспес шайқастарға жаралған ер бұл Досов болатын.

Досов Әбілқайыр Ысқақұлы (1899-1938) - мемлекет және қоғам қайраткері. Көкшетау уезі Қотырқөл болысында (қазіргі Ақмола облысы) туған. 1916 жылы Омбы орыс-қырғыз (қазақ) жетім балалар пансионна орналасып, қазақ оқушы жастарының «Бірлік» мәдени-ағарту үйірмесіне мүше болған. 1917 жылы Қазан төңкерісінен кейін Омбы қырғыз (қазақ) кеңесі және облыстық революциялық трибунал мүшелігіне сайланды. Кейіннен төтенше комиссияның ерекше отрядын басқарған. Көкшетау облыстық төтенше комиссиясының инспекторы, Ресей Коммунистік (большевиктер) партиясы Орталық Комитеті-нің Сібір бюросы жанындағы татар, қырғыз (қазақ) секциясының хатшысы, «Кедей сөзі» газетінің редакторы қызметтерін атқарған. 1920 жылы қазан айында өткен Қазақ кеңестерінің 1-құрылтай съезінде Қазақ АКСР Орталық Атқару Комитетінің төралқа мүшесі және хатшысы болып сайланған. 1936 жылдың қыркүйегінде 1932 жылдың 10 наурызында республикадағы алты облыстың бірі болып құрылған Оңтүс-тік Қазақстан облысының облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы болып сайланды. Оңтүстік Қазақстанға келген кезі еді. Оның кезінде мәдени-көпшілік халық ағарту саласына ерекше көңіл бөлінді. 1937 жылы 19 наурызда екі жылдық Шымкент мұғалімдер институты құрылды [14; 7].

Досовтың тергеудегі соңғы сөзі: «Қазақ жұртын өз еліндегі шұрайлы жерлерге орналастыру, Ертіс бойындағы құнарлы өлкелерді әділеттік тұрғыда қайта бөлу Сейфуллин бастаған топтың түпкі мақсаты еді. Өткеннің ащы сабағы көп нәрсені саралап, терең ойлануға үйретті. Бұдан 3-4 жыл бұрынғы ауыр халді ұмытуға болмайтын еді. Партия жүргізген солақай саясаттың салдарынан қазақ халқының тең жарымынан астамы аштан қырылғаны үшін өз ұлтымыз алдында Голощекин тәрізді орыс отаршылдары емес, туған халқының шын ұлдары, біздер жауапты едік. Оны біз ешқашан ұмыта алмаймыз! (Досовтың ісі, 4 том, 24 бет.) [15; 19].

1937 жылы қолдан ұйымдастырылған сталиндік зұлматтың салдарынан еріксіз қудалауға ұшырады. Досов анти-советтік буржуазиялық-ұлтшыл ұйымның мүшесі, қазақ халқына және партияға сатқындық жасаған халық жауы деп айыпталды. 1937 жылы 26 қарашада облыстық бюро комитет мүшелері: Таганский, Наживин, Чураков, Дуйсемалиев, Сафаров; ҚК(б)П Орталық Комитеті бюросының мүшелері: Асриев, Манкин, Умурзаков, Атаниязов; облыстық атқару комитетінің мүшес Степанов; Облыстық НКВД басқарушылары Калинин пен Галихайдаровтардың қатысуымен өткен ҚК(б)П Оңтүстік Қазақстан облыстық комитеті бюросының отырысының шешіммен Досовты партия мен қазақ халқына сатқындық жасаушы деп, облыстық комитет пен қалалық комитеттің хатшысы қызметіне босатылып, ҚК(б)П қатарынан шығарылды.

Осы уақытта Досов Әбілхайыр Ысқақұлы Шымкент қаласы Свердлов көшесі 43 үй мекенжайында мекендеген болатын. Жолдасы Досова Загирамен үш перзент тәрбиелеген.

Туған халқына ісімен ғана емес, қаламымен де қызмет етуді ойлаған қайраткер бірнеше кітаптар да жазды. Мысалы, ол 1928 жылы «Мәдениет майданындағы міндеттеріміз» деген жеке кітапша түзіп, жарыққа шығарды.

Ендігі міндет сол құнды дүниелерді жинастырып, туған халқына танымал болмақ.

Садықбек Сапарбеков 1937 жылы 58-1а, 58-2, 58-7, 58-8, 58-11 баптары бойынша айып тағылып, жазықсыз «халық жауы» болып тұтқынға алынды. 1938 жылы Алматыда ату жазасына кесілді.

КСРО Жоғарғы Сотының Әскери коллегиясының 1958 жылғы 21 қаңтардағы анықтамасы бойынша С.Сапарбековқа қатысты 1938 жылғы үкімі жойылып, қылмыс құрамының жоқтығына байланысты іс тоқтатылды.

1937 жылы 26 қарашада Әбілхайыр Досов тұтқынға алынды. 1938 жылы 8 наурызда КСРО жоғарғы сотының әскери алқасының шешімі бойынша РСФСР Қылмыстық кодексінің 58-2, 58-7, 58-8, 58-11 ісі бойынша сотталып өлім жазасына кесілген. Үкім сол күні орындалды. КСРО Жоғарғы Сотының Әскери коллегиясының 1956 жылғы 12 мамырдағы анықтамасы бойынша Ә.Досовқа қатысты 1938 жылғы 8 наурыздағы үкімі жойылып, қылмыс құрамының жоқтығына байланысты іс тоқтатылды [16; 4].

Әбілхайыр Ысқақұлы Досов 1938 жылы 39 жасында өкінішті қазаға душар болды. Шымкент аспаны астында айдарынан жел ескен асыл тұлға – Әбілхайыр Досовтың соңғы демі, татар дәмі осылай таусылыпты. Одан бері де дауылдаған талай мезгіл, уақыт өтті.

Әбілхайыр Ысқақұлы Досовтың ардақты атын, оның тарихи адал еңбегін туған халқы ешқашанда ұмытпай есінде сақтайды.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, ХХ ғасырдың І жартысындағы Оңтүстік өлкедегі қазақ зиялылары, олардың тарихы мен тағдыры туралы толыққанды ұғымды қалыптастыруда өлкеміздегі халқының тәуелсіздігі үшін күрескен, «халық жауы» атанып, құғын-сүргінге ұшыраған зиялыларымыздың тағдыры туралы тарихи мағлұматтарды терең зерделеудің маңызы өте зор. Мұндай тұлғалардың қоғамдық-саяси қызметтері мен тарихтағы орнын анықтап, тиісінше баға беріп, ұрпақтарға аманат ретінде жеткізу – біздің алға қойған мақсатымыздың бірі болып табылады.

Бүгінгі өскелең ұрпаққа өткен тарихымыздың ұлтжанды тұлғаларының көрнекті қызметі мен арман-мақсаттарын тарихи ғылыми негізде жеткізу маңызды саналады. Себебі, біздің басты мақсаттарымыздың бірі қазіргі тәуелсіз Қазақстанның жаңа зиялы тобын қалыптастыру және олардың жауапкершілігін қоғам алдында түсіну болып табылады. Бұл үрдіс қоғам мен зиялы топтың арасындағы өзара үндестік пен сабақтастықты жақындата түсетіндігі сөзсіз.

Зерттеп-зерделеу жұмыстарының нәтижесінде деректерден байқағанымыз ұлтының болашағы үшін өз өмірін құрбан еткен көптеген зиялы қауым өкілдері бар. 1930-1940 жылдардағы репрессияның Оңтүс-тік өлке өңіріне ықпалы нәтижесінде репрессия құрбаны болған, «көкірегі ояу, көзі ашық» азаматтарымыздың іс әрекеттерін жан-жақты көрсетіп, тарихтағы өзіндік орнын айқындап беру-бүгінгі ұрпақтың парызы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мәмбет Қойгелдиев. *Тарих- күрес алаңы: мақалалар, сұхбаттар.* – Алматы: «Қаратау КБ» ЖШС; «Дәстүр», 2015. – 94б. 388 б.
2. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру». //Ана тілі. 2017. 12 сәуір. – 5-6б.
3. Мәмбет Қойгелдиев. *Тарих- күрес алаңы: мақалалар, сұхбаттар.* – Алматы: «Қаратау КБ» ЖШС; «Дәстүр», 2015. – 94 б. – 388 б.
4. *Бес ғасыр жырлайды.* – Алматы: «Жазушы», 1984. – I. – 195 б.
5. *Отан тарихы.* 2016. - №1. – 108 б.
6. Н.Ә.Назарбаев. *Тарих толқынында.* – Алматы: Атамұра, 2013. – 15 б. 288 б.
7. *Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін бес томдық).* – 4 том – 2011. – 542 б.
8. *Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін бес томдық).* – 4 том – 2011. – 542 б.
9. *Жұмат Әнесұлы. /Құғынмен басталып, азаппен аяқталған ұлы ғұмыр.* Abai.kz
10. Ш.Қ.С.Қ.С.М. КП №286/3
11. Ш.Қ.С.Қ.С.М. КВФ № 49/128 Статъя Кульжия Жидекова «Полвека забвения» «Вечерная Астана» №132
12. Ш.Қ.С.Қ.С.М. КП №286/4
13. *Тағдыр және тағылым [Мәтін] / Б.Жұмат.// Егемен Қазақстан.* – 2013 – 26 қыркүйек. – 8 б.

14. Бірінші басшылар: [Оңтүстік Қазақстан облысын әр жылдары басқарған бірінші хатшылар мен әкімдер жайында] //Оңтүстік Қазақстан. – 2012. – қазан. – 3 б.
15. Тұрысов Е. Арқадағы аманат. Әбілқайыр Досовтың соңғы сөзі. /Е.Тұрысов //Шымкент келбеті. -2003. – 1 тамыз. – 19 б.
16. Шымкент қалалық саяси қуғын-сүргін музейі КП №914/1.

Reference:

1. Mämbet Qoigeldiev. Tarikh- küres alańy: maqalalar, sükhbattar. – Almaty: «Qaratau KB» ZhShS; «Dästür», 2015. – 94b. 388b
2. Nazarbaev N.Ä. «Bolashaqqa baǵdar: Rukhani zhańǵyru». //Ana tili.2017. 12 säuir . 5-6b.
3. Mämbet Qoigeldiev. Tarikh- küres alańy: maqalalar, sükhbattar. – Almaty: «Qaratau KB» ZhShS; «Dästür», 2015. – 94b. 388b.
4. Besǵasyr jyrlaidy. – Almaty: «Jazuşy», 1984. – I. – 195b.
5. Otan tarihy. 2016. - №1. – 108b
6. N. Ä.Nazarbaev. Tarikh tolqynynda. – Almaty: Atamūra, 2013. – 15b. 288 b.
7. Qazaqstan tarihy (köne zamannan büginge deiin bes tomdyq). – 4 tom – 2011. 542 b.
8. Qazaqstan tarihy (köne zamannan büginge deiin bes tomdyq). – 4 tom – 2011. 542 b.
9. Zhūmat Änesūly. / Quǵynmen bastalyp, azappen aiaqталǵan ūlyǵūmyr. Abai.k
10. Sh.Q.S.Q.S.M. KP №286/3
11. Sh.Q.S.Q.S.M. KVF № 49/128 Statia Kulzhiia Zhidekova «Polveka zabveniia» «Vechernaia Astana» №132
12. Sh.Q.S.Q.S.M. KP №286/4
13. Taǵdyr zhāne taǵylym [Mätin] / B.Zhūmat.// Egemen Qazaqstan. – 2013 – 26 qyrküiek. – 8 b.
14. Bırınşı basshylar: [Oñtüstik Qazaqstan oblysyn әr jyldary basqarǵan bırınşı hatsylar men әkimder jaiynda] //Oñtüstik Qazaqstan. – 2012. - qazan. - 3b.
15. Tūrysov E. Arqadaǵy amanat. Äbilqaiyr Dosovtyñ sońǵy sözi. /E.Tūrysov //Şymkent kelbeti. -2003. -1 tamyz. – 19b.
16. Şymkent qalalyq saiasi quǵyn-sürgin muzeii KP №914/1.